

نگاهی به نسخه خطی شرح دیوان غنی کشمیری

دکتر نجم الرشید ☆

Abstract

Commentary writing in Persian is very important in the subcontinent. The Persian scholars and writers of the subcontinent had produced commentaries on the Persian poetry. Behloul Kol Burki Jalandhri is a renowned author and commentator who has written on Hafiz Shirazi, Sayeb Tabrizi, Nasir Ali Sarhindi and Gani Kashmiri. This article is about commentary on Gani Kashmiri's Diwan by Behloul Kol Jalandhri and introduction of its manuscript available at the central library of the University of the Punjab Lahore.

بهلول کول برکی جالندھری (۱)، عارف، نویسنده، شاعر و شارح فارسی زبان بود. وی در جالندھر زادہ شد و در همانجا درس خواند. او بہ عرفما و دانشمندان چوں شاہ بھیکہ چشتی، شاہ بلاق قادری لاهوری، سید علیم اللہ جالندھری ارادت و وابستگی داشت. در ۱۴۰۱ق / ۱۴۵۱م درگذشت و مزارش در جالندھر است.

آثار بهلول

۱. فواید الاسرار فی رفع الاستار عن عیون الاغیار
۲. شرح دیوان حافظ
۳. شرح دیوان غنی

☆ دانشیار، گروه فارسی، دانشگاه پنجاب، لاہور

۴. شرح دیوان ناصر علی سرهندی ۵. شرح دیوان صائب
 ۲. شرح مثنوی معنوی ۴. شرح مخزن الاسرار
 ۸. سیف المسلول علی من اعرض عن سماع الرسول
 ۹. عقاید علیه در مذهب صوفیه ۱۰. فواید فی علم العقاید
 ۱۱. دیوان بهلول ۱۲. احوال نامه

مشخصات نسخه

نسخه دستنویس از شرح دیوان غنی کشمیری در کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب، لاهور در مجموعه شیرانی، به شماره، 5192/2181/3 نگهداری می شود. (۲)

این نسخه در یک مجلد که دارای سه شرح از بهلول کول برکی (شرح دیوان صائب، شرح دیوان ناصر علی سرهندی و شرح دیوان غنی کشمیری) است، وجود دارد. این مجلد ۷۸ برگ دارد. شرح دیوان صائب از برگ ۲۴۹، شرح دیوان ناصر علی سرهندی در برگ های ۱۴۹-۵۰، و شرح دیوان غنی کشمیری در برگ های ۱۷۸-۱۵۱ آمده است. از ترقیمه بر می آید که کاتب این نسخه یکی از شاگردان بهلول کول برکی است. (۲)

آغاز مقدمه

”حمد محمود حقیقی نه بحری است که غواص هیچ آشنا گوهری
 از آن فراچنگ تواند ساخت و نعت در یکتای صدف رسالت نه
 محیطی که ملاح دانش خردوری کشتی اندیشه در آن تواند
 انداخت....“ (۲)

آغاز شرح

شکست از هر درو دیوار می بارد مگر گردون

زننگ چهره ما ریخت رنگ خانه ما را (۵)
همانا در اصطلاح شعر، رنگ ریختن عبارت از آن است که
معماران در وقت خانه خاکستر یا چیزی دیگر بر مبنی می ریزند و
بعد از آن بر همان پاشیده می کاورند تا بنا راست و هموار آید...“ (۲)

پایان شرح

تا عشق مرا بعرصه آورد فلک
برداشت ز روی خوب تو پرده شک (۷)
ای تا فلک عشق مرا تا در وجود آورد
تا چرخ فلک چو آسیا هست بگرد
چون صبح نداریم غزا جز دم سرد (۸)
ای بگردش.“ (۹)

ترقیمه

”تمام شد شرح دیوان غنی کشمیری، به خط عظمت که یکی از
شاگردان شارح شرح مذکور است.“ (۱۰)

مقدمه

این شرح دارای مقدمه مختصری است که به نثر مصنوع نوشته شده
است. این مقدمه از ص ۱۵۰ تا ۱۵۳ این مجلد وجود دارد.
در این مقدمه، شارح بعد از حمد و ثنای خدای متعال و درود بر نبی
اکرم (ص) خود را به نام بهلول کول و نسبت خود را به میرزا خان و
حضرت سید بهیکه فتح الله معرفی می کند:
”بهلول کول که به میرزا خان برکی ثم الجالذهری نسبتی دارد که
قطره به ابر نیسان و گوهر به صدف عمان و به حضرت سید بهیکه
فتح الله تعالی فی اجله که سینه گنجینه جواهر اسرار پرورنده جمیع

ذرات مکنونات است....“ (۱۱)

بهلول کول طی مقدمه ، درباره شعر و دیوان غنی چنین به ستایش می پردازد
 ”دیوان غنی که در بحر سخن پردازى به مقتضای مناسبت الفاظ
 و مثل طرازی غواص بی همتا است و گوهر سخنش در میزان
 لطافت همسنگ لعل بی بها....“ (۱۲)

شارح در مورد علت نگارش و سال نگارش کتاب چنین می نویسد

”لاچار شیه چند از شرح معانی آن به دستیاری توجه موجه مرشد
 مذکور که لسان ساکنان برو بحر از تبیان اوصافش قاصر است
 در سنده یک هزار و یکصد و بیست و سه (=۱۱۲۳) به سلک
 تحریر و تقریر کشید....“ (۱۳)

شیوه شرح و شارح

- . شیوه شارح چنین است که پس از بیان بیت مورد بحث ، شرح کلمات آن می پردازد و در بعضی نمونه ها ، معنای ظاهری بیت را تحت عنوان ”مقصود بیت“ به دست می دهد.
- . در مورد بعضی از ابیات ، فقط عبارت را معنی می کند.
- . شارح تمام ابیات را به اختصار شرح کرده است.
- . وی در ضمن توضیح اشعار به بعضی از عناصر صورخیال ، مانند: تشبیه ، کنایه ، و تلمیح هم اشاراتی دارد.
- . شارح گاهی ضمن معانی لغات به نکات دستوری نیز پرداخته است.
- . شارح ابیات را به روش های یاد شده توضیح کرده است ، اما مانند شروح نویسندگان بزرگ ، به آیات قرآن ، احادیث و اقوال بزرگان استناد ننموده ، و شواهد شعری هم نیاورده است.

نمونه‌های شرح

اختصار

- “فلک در گردش است از بهر خواب بخت ناسازم
بود در جنبش گهواره راحت طفل بدخورا (۱۴)
چون خواهد که بدبختی من زیاده شود.” (۱۵)
- “تواند صورتی دادن شبیه آن پریرو را
مصور گر کند از پال عنقا خامه مور (۱۶)
بیان از امر محال است.” (۱۷)
- “سزد که دعوی همسایگی به مور کنیم
که صحن خانه خلق است بام خانه ما (۱۸)
یعنی بام خانه ما پایمال خلق است.” (۱۹)

صورخیال

- “دل از خیال گره‌های زلف یار پر است
گهر ز مهره مار است در خزانه ما (۲۰)
تشبیه دل به خزانه است و تشبیه گره زلف یار به مهره مار.” (۲۱)
- “بردند پس از مردن ما معنی ما را
صد شکر که مانده است به یاران سخن ما (۲۲)
کنایه از دزدی است در شعر.” (۲۳)
- “خوشا عهدی که مردم آدم بی سایه را دیدند
غریب است این زمان گر سایه آدم شود پیدا (۲۴)
آدم بی سایه کنایه از رسول کریم (ص) است.” (۲۵)
- “غنی ساغر بکف چمشید پیش می فروش آمد
که شاید در بهای باده گیرد ملک دنیا را (۲۶)

قوله ، ملک دنیا بیان و تغیر ساغر که مراد از جام است واقع شده
چه بنند نسبت ملک دنیا مر چشمید بادشاه را به واسطه همین جام بوده.
پوشیده نماند که فاعل قوله کرد می فروش است.“ (۲۷)

– ”دمی که یار گذارد قدم به خانه ما

سزد که کعبه شود سنگ آستانه ما (۲۸)

مبتدا و خبر هر دو تواند شد.“ (۲۹)

– شب که پروانه به پیش دل من جزو کشید

شمع آورد سواد الفی روشن کرد (۳۰)

بدانکه قوله ، سواد الفی به اضاقت بیانیه است و حرف یا که در
کلمه سواد الفی است برای وحدت معنی آنکه یعنی پروانه همین یک الف
بخواند. فقط زیرا که الف تشبیه به شمع دارد.“ (۳۱).

مقصود بیت

– ”طبع آن شاعر که شد با طرز دزدی آشنا

معنی بیگانه داند معنی بیگانه (۳۲)

بیگانه اول به معنی غریب و نادر باشد و ثانی به معنی غیر.

مقصود آنکه شاعر مذکور دزدی می کند.“ (۳۳)

– ”پر شد بدور لعل تو پیمانه شراب

ترسم دگر خراب شود خانه شراب (۳۴)

پرشدن پیمانه عبارت است از آخر رسیدن عمر. مقصود آنکه در
دور لعل تو هیچکس شراب را نمی نوشد. بلکه هر کس از لبهای تو مست
است.“ (۳۵)

حواشی

(۱) برای اطلاعات بیشتر از احوال و آثار بهلول کول برکی چالندهری،
نگاه کنید به: برزگر، "بهلول چالندهری"، ۵۲۴، ۵۲۲؛ بشیر حسین،
۴۴۳/۳؛ چاند پی پی، صص ۱۴۳، ۱۲۳؛ رحمان علی، ص ۳۴؛ غلام
سرور، ۴۹۸/۱؛ ظهیرالدین، ۳۸۷، ۳۹۲/۳؛ قاسمی، "بهلول کول برکی
چالندهری"، ص ۹۷۹؛ همو، ۱۸۵۰؛ منزوی، ۱۱۵۵/۲، ۱۵۷۶/۳،
۱۲۰۳، ۱۲۳۹، ۱۶۰۱؛ ۳۵۱۳/۹؛ نبی هادی، ص ۱۱۲.

(۲) بشیر حسین، ص ۱۱۲.

(۳) برکی، نسخه خطی شرح دیوان غنی کشمیری، ۱۴۸ پ.

(۴) همو، همان، ۱۵۱ پ.

(۵) غنی کشمیری، ص ۱

(۶) برکی، ۱۵۲ پ

(۷) غنی کشمیری، ص ۱۴۹.

(۸) همو،

(۹) برکی، ۱۴۸ پ

(۱۰) همان

(۱۱) همو، ۱۵۲ ر، ۱۵۱ پ

(۱۲) همو، ۱۵۲ ر

(۱۳) برکی، ۱۵۲ پ

(۱۴) غنی کشمیری، ص ۲

(۱۵) برکی، ۱۵۲ ر

(۱۶) غنی کشمیری، ص ۳

(۱۷) برکی، ۱۵۲ ر

(۱۸) غنی کشمیری، ص ۳

(۱۹) برکی، ۱۵۲ ر

(۲۰) غنی کشمیری، ص ۳

(۲۱) برکی، ۱۵۲ پ

(۲۲) غنی کشمیری، ص ۳

(۲۳) برکی، ۱۵۲ پ، و ۱۵۵ ر

(۲۴) غنی کشمیری، ص ۲

(۲۵) برکی، ۱۵۵ ر، و ۱۵۲ ر

(۲۶) غنی کشمیری، ص ۲

(۲۷) برکی، ۱۵۲ ر

(۲۸) غنی کشمیری، ص ۳

(۲۹) برکی، ۱۵۲ ر

- (۳۰) غنی کشمیری، ۲۹ (۳۱) برکی، ۱۲۷ ر
 (۳۲) غنی کشمیری، ص ۱۳ (۳۳) برکی، ۱۵۷ پ
 (۳۴) غنی کشمیری، ص ۳۷ (۳۵) برکی، ۱۲۰ ر

کتابشناسی:

- (۱) برزگر، حسین، "بہلول کول جالندھری"، دانشنامہ ادب فارسی، جلد چہارم، بہ سرپرستی حسن انوشہ، تہران، ۱۳۸۰ ش.
 (۲) برکی، بہلول کول جالندھری، شرح دیوان غنی کشمیری، نسخہ خطی، بہ شماره، کتابخانہ مرکزی دانشگاه پنجاب، لاہور.
 (۳) بشیر حسین، محمد، فہرست مخطوطات شیرانی، ج ۳، لاہور، ۱۹۷۳ م.
 (۴) چاند بی بی، سیدہ، حافظ شناسی در شبہ قارہ، اسلام آباد، ۲۰۰۷ م.
 (۵) رحمان علی صاحب، تذکرہ علمای ہند، لکھنؤ، ۱۹۱۴ م.
 (۶) ظہور الدین احمد، پاکستان میں فارسی ادب، ج ۳، لاہور، ۱۹۷۷ م.
 (۷) غلام سرور، خزینۃ الاصفیاء، نولکشور، بی تا.
 (۸) غنی کشمیری، دیوان، بہ کوشش احمد کرمی، تہران، ۱۳۲۲ ش.
 (۹) قاسمی، شریف حسین، "بہلول کول برکی جالندھری"، دانشنامہ زبان و ادب فارسی در شبہ قارہ، انتشارات فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تہران، ۱۳۸۳ ش.
 (۱۰) همو، فہرست نسخہ های خطی و چاپی دیوان حافظ در ہند، دہلی نو، ۱۹۸۸ م.
 (۱۱) منزوی، احمد، فہرست مشترک نسخہ های خطی فارسی پاکستان، ج ۲، ۳، ۴، ۹، اسلام آباد، ۱۹۸۴، ۱۹۸۳، ۱۹۸۸.

(۱۱) Nabi Hadi, Dictionary of Indo - Persian Literature, Dehli, 1995.

